

Oponentský posudek bakalářské práce **Kateřina Svobodová, Pohledy na homosexualitu v Československu v 50. letech 20. století – na základě specifického pramene – trestních spisů Okresního (Lidového) soudu trestního v Praze, Praha 2024, FHS UK.**

Kateřina Svobodová rekonstruuje ve své bakalářské práci pohledy na homosexualitu v Československu 50. let 20. století na základě analýzy 50 spisů z fondu Okresního (Lidového) soudu trestního v Praze z roku 1955. Vzhledem k tomu, že se sexualitě v moderních dějinách českých zemí, resp. Československa věnuje v posledních letech dostatečná pozornost, je s podivem, že se tímto pramenem dosud nikdo nezabýval. Tím spíše, když se v agendě pražských soudů jedná o ojedinělý pramenný soubor, neboť písemnosti z ostatních let před dekriminací homosexuality v roce 1961 nebyly po roce 1989 do archivu převzaty a jsou nejspíš nenávratně ztraceny. Soudě podle předložené práce má tento soubor mimořádnou vypovídací hodnotu; jeho izolované dochování současně ukazuje na to, co bylo a je z hlediska tradiční historiografie a archivnictví chápáno jako uchováníhodné a co nikoliv.

Svobodová nejenže zpracovala velké množství unikátních pramenů, ale její analýza je i velmi detailní a pečlivá. Protože vychází z trestněprávních písemností, její těžiště spočívá v pohledu a přístupu státních orgánů, stíhajících různé typy stejnopohlavního jednání na základě trestního zákoníku (Veřejná bezpečnost, vyšetřovatelé, prokuratura, soudy). Zčásti už v této 3., především ale pak ve 4. kapitole se autorka – v duchu kriminálněhistorických přístupů posledních desetiletí – snaží přiblížit i tomu, jak své jednání a svou situaci prezentovaly (a možná i vnímaly) samotné souzené osoby. Některá jejich vyjádření či ego-dokumenty přitom jdou nad rámec obvyklých obranných strategií či běžné obhajoby.

Předesílám, že předložený text považuji za originální příspěvek k dějinám (homo)sexuality v moderní době. Následující komentáře ať jsou proto prosím chápány jako zpětná vazba pro případnou další práci Kateřiny Svobodové na tomto tématu. Začnu samotným zacházením s prameny. Jejich vysoká výpovědní hodnota se vyjevuje postupně v průběhu práce a čtenář či čtenářka by si zpětně přáli, aby byly obsáhleji citované častěji (místo uvádění pouhého označení jednání či osob) – znalost kontextu by napomohla rekonstrukci významu těchto označení. Funkční naopak není u každého citovaného výrazu v poznámce zmiňovat vzdělanostní a sociální charakteristiku souzených – není zřejmé, co má taková jednotlivá charakteristika vypovídat. Například v případě v poznámce 159 bychom tak spíše chtěli znát okolnosti udání homosexuálního chování občanem než to, že se jednalo o

„jednadvacetiletého vojína (pět let obecná škola, čtyři roky měšťanská škola, dva roky obchodní škola)“, který „byl obviněn ze styku s šestnáctiletým chlapcem“. Práci by po mém soudu prospěl spíše antropologický než sociologický přístup, větší individualizace a narativizace případů, samozřejmě se zachováním anonymity.

Místy je autorčina interpretace pohledu státních orgánů na homosexualitu příliš zevšeobecňující. Je to zejména v úvodních, resp. shrnujících pasážích, kde se píše o „státní rétorice“, případně o „rétorice režimu“ o homosexualitě. Různé typy písemností (žaloby, rozsudky, znalecké posudky) jsou někdy pojímány jako jednolitý hlas toho, co „stát říkal o homosexualitě“ a jak k ní přistupoval. Čteme-li například, že sex s mladistvými byl označován jako nedůstojný, nepřírozený, nenormální, zvrácený a zvrhlý (s. 24-25), nevíme kým, neznáme ani věk mladistvých. Přitom dále v textu pisatelka připouští vzájemně odlišný přístup státních orgánů, když v kapitole 3.11 uvádí, že soudy ne vždy akceptovaly přísnou kvalifikaci vyšetřovatelů VB, resp. prokuratury a jednání posuzovaly mírněji, což vedlo i k osvobození obžalovaných.

Svobodová zkoumá specifické justiční pole (nikoliv např. lékařskou expertizu), a protože soudy (a policejní orgány) reprezentovaly lidovědemokratický „stát“, resp. „režim“, je nasnadě připsat odsudek, kriminalizaci a patologizaci homosexuality a necitlivý přístup k homosexuálům právě „státu“ či „režimu“. Pisatelka ale ukazuje, že do toho pole vstupoval i odsudek homosexuality jako obecný společenský postoj, k němuž se ovšem nejsme kvůli nedostatku pramenů schopni jinak dostat.

Kromě společenské morálky obecně kladly dobové orgány velký důraz na výchovu mládeže, kterou socialistický stát garantoval a homosexuální jednání narušovalo (srov. citát na s. 24 „homosexuální jedinec ‚silně narušoval péči, kterou věnuje dnešní zřízení o člověka, a to jak o zdraví tak i rodinu‘ a také narušoval péči která byla věnována ‚spoluobčanům a jejich řádnému mravnímu růstu‘“). Největšího odsouzení se v průběhu vyšetřování vedle sexuálních styků s mladistvými dočkaly (s nimi se často překrývající) případy styku za úplatu, resp. prostituce. Když autorka – poměrně paušálně – píše, že „režim zásadním způsobem nesouhlasil s provozováním prostituce“ (s. 57), resp. že se zdá, „jako by režim spíše trpěl nevěru než homosexuální vztah“ (s. 82), by bylo zajímavé, ale rámec bakalářské práce nepochybně přesahující, srovnat případnou argumentaci společenskou nebezpečností těchto jevů se státy nesocialistickými, kde byly jak prosté homosexuální jednání, tak sexuální styky s mladistvými a za úplatu v této době rovněž trestné. Toto srovnání by mohlo relativizovat

představu, že to v Československu 50. let byl pouze „vládnoucí režim“, „který vytvářel společenské normy a hodnoty“, jejichž prostřednictvím byla homosexuálům „vštěpována určitá představa o nich samotných jako o nenormálních, nemorálních a zvrhlých“ (s. 89). Podobně jako v případě faktického postavení a životních perspektiv žen by se možná ukázalo, že lidovědemokratický stát převzal představu společenského uspořádání a morálky z tradiční měšťanské nebo chcete-li buržoazní společnosti a nelišil se v tomto od soudobých států nesocialistických.

Homosexualitu jako nepřírozenou, nemorální a odporující společenskému zřízení nestíhalo jenom trestní právo a státní orgány; jak ukazují svědecké výpovědi, opovrhovala jí a odsuzovala ji i většina tehdejší společnosti. Skutečnost, že vlastní sexualitou deklarovaně opovrhovali sami obvinění, že o sobě hovořili jako o „pohlavně úchylných“ či „nemocných“, mohla představovat výpovědní strategii, snahu o vyvinění, ale mohlo se rovněž jednat o internalizaci obecně negativního hodnocení homosexuality. V této spojitosti se jako unikátní jeví dopis jednatřicetiletého muže, zachycující bezvýchodnost situace homosexuála v roce 1955 (s. 30-31), byť ji pro tuto dobu nemůžeme beze všeho zobecňovat (srov. mj. „domácí společnosti“ v uměleckém prostředí).

Za neobyčejně přínosnou pokládám zejm. kapitolu 4. 1 (Podoby obhajoby), která dává nahlédnout do sebe prezentace homosexuálů před soudem, ale zprostředkovaně do toho, jak se se svou situací vyrovnávali mimo soudní kontext („Například dvaatřicetiletý kovář a podkovář už ‚jako mladý chlapec pocítil jistou náklonost k mužům‘, a proto vyhledal lékaře. Ten mu však údajně řekl, že ‚v této věci se nedá ničeho dělat, že žádná operace neexistuje‘ a bylo mu doporučeno, ‚aby se vyhýbal lidem špatným a zlým‘, s. 71). Zejména v následující části věnované lékařským posudkům, která přináší další cenné postřehy („znalci už v té době hájili obviněné v posudcích tím, že nelze očekávat, že se jedinci budou po celý život zdržovat erotických aktivit“, s. 80), by bylo bývalo na místě zohlednit i novější zjištění k sexuologické a obecně lékařské expertize v 50. letech 20. století (Seidl, Sokolová, Lišková). Svobodová relevantní publikace zná, ale používá je převážně v úvodní kapitole, věnované postavení homosexuálů v českých zemích v 19. a 20. století, a nikoliv v části analytické (tam by se nabízelo použít mj. Schindlerovu orálněhistorickou studii k místům homosexuální sociability) nebo v závěru. Na druhou stranu zde autorka klade při „shromažďování fakt“ na roveň literaturu odbornou, popularizační (Fanel), televizní edukační pořady a studentské kvalifikační práce včetně bakalářských.

Psal-li jsem výše o ne vždy diferencované interpretaci postoje československých justičních orgánů k homosexuálnímu jednání, kriminalizaci tohoto jednání Svobodová v závěru práce diferencovaně hodnotí. Ze studovaného souboru tvořila většinu obvinění ze stejnopohlavního styku za úplatu nebo s mladistvým (které se často překrývaly a které byly z hlediska vyšetřujících a soudních orgánů nejvíce opovržením hodné) a u menší části 16 případů šlo často o styk mezi dospělými na veřejnosti (tedy potenciální veřejné pohoršení). „Případů, kdy byly kriminalizovány styky dospělých jedinců v soukromí, bylo jen velice málo“ (s. 88). Je otázkou, zda zde nemůžeme hovořit o „decriminalizaci de facto“.

Za přínosné a v kontextu debaty o tzv. růžových seznamech snad až objevné pokládám zjištění, že Veřejná bezpečnost evidovala ve svých spisech sexuální orientaci osob (s. 35), byť prokázat systematickou práci s těmito údaji, např. jejich používání pro difamaci politicky nepohodlných osob, se zatím nepodařilo. Zapadnout by rovněž neměl postřeh, pokud VB někoho předešle registrovala jako homosexuála, byla to přitěžující okolnost, zejména pokud nebylo možno jednoznačně dokázat akt samotný (fakticky se tedy netrestalo jenom jednání). Na existující výzkumy by bylo možné navázat mj. co se týče hormonální kastrace, již měly státní orgány, resp. soudy v některých případech využívat/nařizovat. Cituje-li však autorka na s. 26 (není zcela zřejmé koho), že „znalci“ nesměli „provádět kastraci operativní“, není to překvapivé, resp. to nepřísluší roli znalce v jakémkoliv soudním řízení. Další doklady o kastracích autorka neuvádí.

Kromě uvedených komentářů zásadní výtky či výhrady k práci nemám. Za jazykově neobratný pouze považuji název 3. kapitoly „Vztah státních orgánů k homosexualitě: Kopírování trestního zákoníku nebo překračování?“ – státní orgány samozřejmě musely trestní zákoník respektovat; skutečnost, že poskytoval možnost k různým výkladům a státní orgány jí využívaly, by bylo třeba vyjádřit jinak. Orgány policejní a soudní navíc představují jen jeden druh státních orgánů.

Z uvedeného je zřejmé, že Kateřina Svobodová nároky kladené na bakalářskou práci nejen naplnila, ale zejm. v heuristickém ohledu i překročila. Práci s potěšením **doporučuji k obhajobě jako výbornou (1)** a přimlouvám se za to, aby autorka zvážila publikaci výsledků svého výzkumu.

Praha, 7. 9. 2024